

ШЕКСПИР СОНЕТЛАРИНИНГ СИРИ ВА БАДИИЙ ХУСУСИЯТИ

Бўриева Наргиза Кўчқаровна,

Жиззах давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси

Калит сўзлар: уйғониш даври, сонетлар, семантик ноаниқликлар, композиция, драматургия, автобиографик масала, таққослаш, воқелик.

"Евфорбининг руҳи Пифагорда яшаганига ишонишганидек, Овидийнинг ширин ва самимий руҳи Шекспирнинг ширин овозида ва хуштаб сонетида яшайди. Бу "Венера ва Адонис", "Лукреция", шахсий дўстларига яхши таниш бўлган хуштаб сонетлари" дан далолат беради. 1598 йилда Шекспирнинг замондоши Франсис Мерез у ҳақида юқоридагиларни ёзган. У қуйидагиларни кўшиб қўйди: "Эпий Столо айтганидек, агар илҳом парилари лотин тилини билганда, улар Плавта тилида гаплашардилар, шунинг учун мен агар илҳом парилари инглиз тилини билганда, улар Шекспирнинг нафис иборалари билан сўзлашарди" [7,194].

Ушбу шарҳлар ўз даврида яшаган адабиётшунос олимлар Шекспирнинг шеъриятига қандай муносабатда бўлишига шубҳа қолдирмайди. Улар Шекспирни антик даврнинг буюк ёзувчиларига ўхшатишган. Уйғониш даврида антиклик санъати энг олий намунага эга бўлганида, бундан-да катта мақтовни ихтиро қилиб бўлмайди [1,194].

Мерез Сонетлар ҳақида улар чоп этилишидан олдин ёзган. У уларни Шекспирнинг дўстлари томонидан ёзилган рўйхатлардан билар эди. 1609 йилда ношир Томас Торп "Шекспир Сонетлари. Ҳеч қачон олдин нашр этилмаган" деб номланган тўпламни нашр этди. Кўринишидан, бу ноқонуний нашр, яъни муаллифнинг розилигисиз чиқарилган нашр. Шекспирнинг ҳаёти давомида "Сонетлар" қайтиб босмадан чиқмади. Эҳтимол, унинг ўзи биз учун номаълум сабабларга кўра буни хоҳламаган.

1623 йилда Шекспирнинг дўстлари унинг драматик асарларининг биринчи тўпламини нашр этишди. "Сонетлар" унга

киритилмаган. Фақат 1640 йилда шоир Жон Бенсон ўзининг янги нашрини чиқарди. Бенсон ўқувчиларга мурожаатида Шекспир асарлари орасида "Сонетлар" спектаклларга қараганда кам муваффақият қозонганини таъкидлайди. У ёзганидек, улар Шекспир яратган бошқа асарлари каби улуғворликка эришмади". Бенсон Сонетларнинг нисбий машҳур эмаслиги сабабига ҳам тўхталиб ўтди. Шекспирнинг сўзлари ҳали ҳам Уйғониш даврининг гуманистик дунёқараши руҳига сингиб кетган. Шу билан бирга, XVII асрнинг бошларида шеъриятда янги йўналиш пайдо бўлди, унинг энг катта вакили Жон Донн эди. Донн Уйғониш даври кўшиқлари анъаналарини қатъий равишда бузди. Унинг шеърияти буюк итальян шоири Петрарка томонидан яратилган қолипга риоя қилган ҳолда сонетларга хос бўлган мукамалликдан мутлақо маҳрумдир. Доннинг услуби мураккаб эди. У жуда кутилмаган таққослашларга мурожаат қилди. Шекспирнинг "Сонетлар"и содда ва ҳар қандай ҳолатда ҳам анъанавий руҳда ёзилган.

Бенсон Шекспирнинг шеърий асарларини тасвирлаб берганини бизга тушунтиради: "Уларни ўқиб чиққач, улар тоза, равшан ва нафис содаллиги билан ажралиб туришини кўрасиз. Уларнинг олижаноб оҳанглари завқлантиради ва онгингизни чарчатмайди. Боши берк кўчага олиб келадиган чалкаш ёки ноаниқ таркиб йўқ. Аксинча, сиз бу ерда сизни ҳайратга соладиган мақтовни уйғотадиган ёрқин нотикликни топасиз" [6,324].

Бироқ Жон Бенсон Жон Донга суянган ўқувчиларнинг дидини ва унга яқин бўлган метафизик мактаб шеъриятини бузмади. XVII аср ўрталарида

бундай шеърият Шекспирга караганда анча муваффақиятли бўлган.

1660 йилдан кейин инглиз адабиётида шеъриятни қатъий рационалистик тушуниш билан классицизм пайдо бўлди. Кейин нафақат Шекспир, балки Жон Донн ҳам урфдан чиқиб кетди. Инглиз ёзувчилари энди француз классикларидан андоза олар эди.

XVII асрнинг иккинчи ярмидаги инглиз ёзувчиларининг энг йирик намояндаси Жон Драйден адабиётда яхши томонга ўзгаришлар бўлганини таъкидлади. Ўзининг “Драматик Поэзия тажрибаси” (Of Dramatick Poesy, An Essay, 1668 [4,103]) асарида Драйден Шекспир тилининг носимметриклигини таъкидлаб ўтди: “Ҳеч бир ёзувчи Шекспирдек бундай фикрлар баландлигидан, жуда паст ифодаларга тушмаган [6,57]. Шекспир ва Флетчернинг асарларини диққат билан ўқиб чиқиб, ҳар бир саҳифада Драйденнинг фикрига кўра, нотўғри грамматик бурилишлар ва семантик ноаникликлар топилади. “Шекспир баъзан ҳар қандай тилда ёзган барча шоирлардан устун туради, лекин у ҳар доим ҳам ақлли ёзмайди ва ҳар доим ҳам мавзунинг аҳамиятига кўра ўз фикрларини ифода этмайди. Баъзан у ҳозирги ёки ўтган асрнинг энг ёмон ёзувчисидан ҳам ёмон ёзади” [6,325]. Бу Шекспир драматургиясининг тили ҳақида айтилган, аммо, бу унинг шеърий асарларига нисбатан муносабатга ҳам тўла мос эди.

XVIII асрнинг бошларида Шекспир драматургиясига қизиқиш уйғонди. “Сонетлар” ва шеърлар ҳали ҳам ўз ўқувчиларини топа олмайди. XVIII асрда Шекспир ҳақидаги энг яхши мутахассислардан бири Жорж Стивенснинг фикри далолат беради [2,18]. 1793 йилда Шекспир композицияларини нашр этаётганда, у ўзининг кириш сўзида шундай ёзади: “Биз Шекспир Сонетлари “ва бошқа лирик асарларини қайта нашр этмадик, чунки ҳатто энг қатъий парламент тартиблари ҳам китобхонларни уларнинг фойдасига маъқулламас эди ... Агар Шекспир бу асарлардан бошқа бирон нарса ёзмаганида эди, унинг исми ҳам

энди кекса ва жуда нафис сонетчи Томас Вотсоннинг исмидек эсланмасди” [6,325].

Стивенс, адабиётшунос олимлар сингари, шеърий сезгирликка эга эмас эди. Акс ҳолда, у инглиз адабиётида диднинг янги бурилиши бошланганини билган бўлар эди. Бир неча йил ўтгач, романтизм юзага келди. Шекспир романтиклар учун классицизмга қарши кураш байроғига айланди.

Самуел Тейлор Колеридж 1810-1811 йилларда Шекспир ҳақидаги маърузаларида Шекспирда биринчи навбатда шоирни кўриш керак, деб таъкидлади. Шекспирнинг драматургияси аниқ шеърияти туфайли муҳимдир. Колериджнинг сўзларига кўра, “Шекспирда, шоирга хос белгиларнинг ҳаммаси бўлмаса ҳам, унда асосий фазилатлар мужассам бўлган, яъни - гўзалликнинг ташқи кўринишини идрок этиш қобилияти ва гўзалликни ёқимли оҳангда тинглаб англашнинг чуқур фазилатлари бор эди” [3,42].

Бошқа бир романтик шоир Жон Китс 1817 йилда бир дўстига шундай деб ёзади: “Мен учта китобни ўзим билан олиб кетдим, шулардан бири Шекспир лирикаси эди. “Мен ҳеч қачон Сонетда шунча кўп гўзалликни топмаганман, улар бехосдан айтилганидек ва шеърий образларнинг чуқурлигида фарқ қилган жуда ажойиб нарсаларга бой” [6,320].

Романтиклар Шекспир шеъриятини қайта тикладилар. Улардан кейин ҳеч ким Сонетнинг бадиий аҳамиятига шубҳа қилмади. Уларни чуқур ўрганиш бошланди. Хусусан, шоирнинг шахсий кечинмалари садолари акс эттирилган “Сонетлар” мотивлари катта эътиборни тортди. Улар Шекспирнинг сирли ҳаётининг аксини излай бошладилар.

Ҳозирги кунда “Сонетлар” мутахассисларнинг ва кенг китобхонларнинг фикрига кўра Шекспирнинг энг яхши драматик асарлари қаторида туришга лойиқ деб топилди. Улар кеч Уйғониш даври шеъриятининг энг катта ҳодисаларига тегишли.

Сўнгги юз йил ичида сонетларга бағишланган танқидий адабиётлар

ғайриоддий даражада ўсди. Сонетларга бағишланган тадқиқотлар сони бўйича "Сонетлар", эҳтимол "Гамлет" дан кейин иккинчи ўринда туради. Шекспирнинг буюк фожиасини унинг энг яхши шеърий ижоди билан таққослаш табиийдир. Бу ерда ҳам, жуда кўп сирлар бор. Сонетлар билан боғлиқ бир нечта мураккаб муаммолар мавжуд, уларнинг баъзилари ечиб бўлмайдиган кўринади.

Тадқиқотчиларнинг таъкидлашича: сонетни автобиографик деб ҳисоблаш мумкинми ва агар шундай бўлса, унда кимлар: ёш дўст, қора танли севгилиси ва рақиб шоир.

Бу борада кўплаб фикрлар мавжуд. Аксарият олимларнинг фикрига кўра, сонетда мурожаат қилган дўст ё Генрих Ризли, граф Саутгемптон ёки граф Уиллям Герберт Пемброк. Т. Тайлернинг сўзларига кўра, сирли қора танли қиз Пемброкнинг севгилиси - Мери Фиттон бўлиши мумкин. Деярли барча тадқиқотчилар рақиб шоир Жорж Чапман эканлигига ишонишган. Бироқ, тарихчи А.Л.Раус, Шекспирни замондоши, шоир ва драматург Кристофер Марлога рақиб сифатида қабул қилиш эҳтимоли кўпроқ, деган фикрни билдирди [8,175]. У Сонетдаги қора танли хоним Ланиерга турмушга чиққан италиялик мусиқачи Эмилия Бассано бўлганлигини тахмин қилади [9,102].

Тахминларнинг қайси бири тўғри эканлигини айтиш мушкулдир. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун хужжатли далиллар етарли эмас. Тўғриси, охир-оқибат, Шекспирнинг мисралари кимга қаратилганлиги муҳим эмас. Балки бошқа бир нарса муҳимроқ: Шекспирнинг ҳаётини воқеалари ва шахсий ҳаёти умуман сонетларда акс этдими? Бунга жавоб бериш осон эмас. Агар Шекспирнинг драматик фаолияти батафсил тикланган бўлса ва унинг Лондондаги театр оламини деярли барча йўллари кузатиш мумкин бўлса-да, уларда Шекспирнинг сирли шахсий ҳаёти ҳақида ҳеч нарса маълум эмас. Шекспирнинг шахсий ҳаётини қамраб олган зич пардани очган мактублар, кундаликлар ва хотиралар

сақланиб қолинмаган. Шекспир шеъриятининг автобиографик масаласини бошқа буюк шоирлар ҳақида биз билган нарсалар билан таққослаш орқалигина ҳал қилиш мумкин.

Шеърият ҳар доим ҳақиқатни бадиий умумлаштириш воситаси бўлиб келган. Ўн тўққизинчи аср бошидаги романтиканинг энг самимий кўринишлари ҳам мутлақо очиқ эмас, чунки улар ўқувчилар учун содда туюлади. Байрон шеърлари билан айтганда, шоирнинг шахсий ҳаётини тиклашга ҳаракат қилган одам адашади. Табиийки, Байрон аёлларга бўлган муносабатини ўзининг нуқтаи назари билан тавсифлади. У шеърларида ҳаётга оид ўзига хос фикрни баён қилиш учун мавжуд далилларни қайта кўриб чиқди. Ва бу асосий нарса.

Рассом ҳар доим моделни ўзгартиради. Шоирлар ҳам шундай йўл тутади, аммо "конспирация" сабабларига кўра эмас. Шахсий тажрибалар ижодкорлик учун туртки бўлиб хизмат қилади, лекин шоирнинг барча ёзганлари ҳаётидаги бирон-бир воқеа билан боғлиқликни тўлиқ изоҳлашдан узоқдир.

Бунинг сабаби шоирларнинг носамимийлигида эмас. Бу шуни англатадики, улар шеърда мемуарлар ёзмайдилар, лекин, шахсий тажриба орқали ҳаётнинг муҳим томонларини очишга интиладиган шеърий асарлар яратадилар. Шу маънода, шеърият ҳар доим қисман автобиографикдир, аммо, шоирлар орасида шахсият даражаси фарқ қилади. Тасаввур қилиш ҳар доим шоирларни ҳақиқатни воқеликдан устун қўйишга, баъзан эса унинг аҳамиятини аслидан ҳам кўпроқ оширишга, энг муҳими, уни бой бадиий тасаввурнинг барча ранглари билан гуллантишга ундайди. Гёте бу ҳақда жуда аниқ айтган: "... шеърият қирғоқдан денгизга узилиб чиқиб кетиши керак бўлган кемага ўхшайди, очиқ денгизга етиб ва шундан кейингина барча елканларни жойлаштириш даркор" [11,428].

Шекспирнинг интим ҳаётини очиб берадиган ҳар қандай нарсани қидириш биз учун қанчалик қизиқарли бўлмасин,

Шекспирни шоир сифатида тушуниш вазифаси янада қизиқарли. Ушбу йўлда янада ишончли натижаларга эришиш мумкин. Бирок, огоҳлантириш керак - бу йўл ҳам осон эмас.

Сонет ўқувчиларини қизиқтирадиган барча мумкин бўлган лингвистик, биографик, психологик, шеърий жиҳатлар ичида, менимча, охиргисида тўхташ жуда муҳимдир. "Сонетлар" ни тушунишда асосий қийинчиликлар уларнинг тили архаиклиги ва жумлаларнинг грамматик тузилиши баъзан замонавий инглиз меъёрларидан узоқ эканлиги билан боғлиқ эмас. Шарҳлар буни аниқлашга ёрдам беради. Ҳозирги ўқувчи учун асосий қийинчиликлар "Сонетлар" шеърий шакли билан боғлиқ.

Баъзи ўқувчилар учун Шекспир ибтидоий шеъриятнинг бошида турган эски шоирга ўхшаб кўриниши мумкин. Унинг ўзи ва замондошлари ўзларига бундай қарашмаган. Улар ўзларини қадимги Юнонистонга бориб тақаладиган қадимий шеърий анъананинг меросхўрлари деб ҳисоблашган [5,43]. Шекспир даврига келиб, Европа шеърияти камида икки минг йиллик даврни ташкил этган. Кўплаб шеърий асарлар антик даврлардан сақланиб қолмаган бўлса-да, қадимий шеъриятнинг ғоят юксак маҳоратига ишонч ҳосил қилиш учун улар етарли эди. Бой шеърият Ўрта асрларда ҳам мавжуд эди. Ва ниҳоят, Шекспир пайдо бўлган пайтга қадар Уйғониш даври деярли икки асрлик тарихга эга бўлган. Бу давр шеъриятни ҳам яратди.

Гуманистик шеърият бутун Европа бадий маданиятининг анъаналарига, айниқса, классик антик даврга мерос қолдирган шеърларга асосланган эди. Шоир ўтмишдошларининг ижодларини билиши керак эди. У улардан мавзулар ва сюжетларни олиши мумкин эди, лекин, улар учун янги оғзаки ифода ва янги шеърий сайқал топишга мажбур бўлди.

Ҳар қандай ҳақиқий санъат асари сингари, Шекспирнинг Сонетлари ҳам бир неча қатламларга эга. Биринчиси - ҳамма учун энг қулай бўлган - бу сюжет қатлами. Сонетларнинг барчасини кетма-кет ўқиб

чиққандан сўнг, улар шоир ва ундан кичик бўлган ва эҳтимол, юқори ижтимоий мавқени эгаллаган ёш йигитнинг дўстлигини акс эттиришларини тахмин қилиш осон. Унинг хайрихоҳлигини қозониш учун бошқа шоирлар ҳам изланмоқда. Улардан бири, баъзи сонетларга қараб ҳукм чиқарсак, ҳатто бизнинг муаллимизга қараганда кўпроқ илтифотга эришган.

Сонетлар асосини ташкил этадиган воқеалар ҳақиқатан ҳам драматикдир. Одамларни бир-бирига яқинлаштирадиган иккита туйғу шоирни ёш йигит ва юракнинг вайрон қилувчи хоним билан боғлайди. Иккала ҳиссиёт - дўстлик ва севги - бузилади, чунки дўсти ва севгилиси яқинлашади ва иккаласига ҳам самимият билан саҳий бўлган кишини алдаб, хиёнат қилишади. Шоир ва дўст ўртасидаги дастлабки бемаъни муносабатлар, айниқса, улар орасида бир аёл тургандан кейин янада мураккаблашади. Шоир на дўст, на ошиқ билан ажралишни истамайди. Шоирнинг ўзига яқин бўлган икки кишига бўлган муносабатини таққосласак, у ўз дўстини севгидан юқори қўйганини кўриш осон. Бу Шекспир сонетлари ва ўз даврининг севгини ҳар доим биринчи ўринга, дўстликни эса иккинчи ўринга қўядиган бошқа сонетнавислар асарлари орасидаги энг муҳим фарқ.

Агар ушбу афзалликнинг сабабини тушунишни истасак, Шекспир даври ёзувчиларининг асарларига мурожаат қилишимиз лозим бўлади. Ўша кунларда дўстлик севгидан кам эмас эди. У ҳатто севгидан кўра кўпроқ маънавий туйғу деб ҳисобланган. Шекспирнинг сонетларида биз дўстлик ва севги масаласига айнан шундай муносабатда бўламиз. Шоирнинг дўстга бўлган ҳис-туйғулари, унинг жозибасида ғоят тубан бир куч бор, хиёнаткор қора-мағиз аёлга бўлган эҳтиросидан кўра янада тоза ва улуғвордир.

Анъанага риоя қилиш Уйғониш даври шеъриятининг фақат бир томони эди. Шоирга ўзига хослик ва ҳар қандай анъанавий лирика мавзусини қайта ифодалаш қобилияти керак эди. Шоир ўз

тасаввурининг қудратини кўрсатиши, тасвираб беришга мажбур этган ҳар қандай объектни ўз тасаввурлари билан яшнатишни истар эди.

Шекспирнинг Сонетлар муаллифи сифатида ўзига хослиги воқеликка - табиатга ва кундалик ҳаётга ёндашишида

яққол намоён бўлди, бироқ, айти дамда инглиз шеърлятида унинг ўтмишдошлари ва замондошлари кўп китобий элементларига эга эдилар. Шекспир ҳам бундай шеърлятни қўлаган, аммо, унинг энг яхши сонетлари жонли воқелик билан уйғунлашган.

Адабиётлар:

1. Chambers E.K. William Shakespeare. // –Oxford, 1930, vol.2, -p.194.
2. Cruttwell P. The Shakespearean Moment and its Place in the Poetry of the 17th Century. // N. Y., 1960. -P. 18-19.
3. Coleridge S. T. Lectures and Notes on Shakespeare. // The World's Classics, L., 1931. P. 42.
4. Dryden John. Dramatic Essays. // Everyman Library. L., n. d. -P. 103.
5. Hubler E. The Sense of Shakespeare's Sonnets. // Princeton, 1952. -P. 43.
6. Halliday F. E. Shakespeare and His Critics. L., 1955. -P. 57-325.
7. Meres Francis. Paliadis Tamia: Wits Treasury, цит. по: Chambers E.K. William Shakespeare. Oxford, 1930. V. I. -P. 194.
8. Rowse A. L. William Shakespeare. A Biography. L., 1963. -P. 175.
9. Rowse A.L. Shakespeare the Man.// L., 1973, -P. 102-109.
10. W. Shakespeare. "The Sonnets and Narrative Poems."// The Millennium Library. William Burto. 1989.
11. Цит. по: Эккерман И. П. Разговоры с Гёте. // М., 1981. -С. 428.

Буриева Н. Загадочность и художественные особенности сонетов Шекспира. Данная статья описывает лирическую манеру повествования в сонетах Шекспира и построение художественного образа, который основан на эмоциональном переживании. В основе образа лежит многостороннее изображение человека в его деятельности, в сложных взаимоотношениях с людьми в жизненном процессе. Также изложены мнения английских поэтов относительно шекспировских сонетов.

Burieva N. Mystery and artistic features of Shakespeare's sonnets. This article describes the lyrical style of narration in Shakespeare's sonnets and the construction of an artistic image that is based on emotional experience. The image is based on a multilateral image of a person in his activities, in complex relationships with people in the life process. Furthermore, the opinions of English poets about Shakespeare's sonnets are presented.